

З історії Другої світової війни

І. І. ІЛЬЮШИН (Київ)

Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля у Львові до українського питання в 1939-1941 рр.

Ставлення польського емігрантського уряду і польського підпілля у Львові до українського питання в початковий період Другої світової війни було зумовлене, по-перше, довоєнними уявленнями поляків про те, ким були українці в II Речіпосполитій, до чого вони прагнули і як склалися українсько-польські стосунки в міжвоєнний період, а, по-друге, позицією, котру займали українці вже в 1939—1941 рр., тобто під час польсько-німецької і польсько-радянської воєн, а також після них, в період територіального поділу і окупації Польщі Німеччиною і СРСР.

У міжвоєнний період прагненню українців до створення територіальної автономії в межах II Речіпосполитої польські урядовці протиставили (особливо з 1935 р.) політику "зміцнення польськості" на територіях, де проживало українське населення. Зокрема, в Східній Галичині українцям було заборонено мати землю, і це в той час, як західноукраїнські землі масово заселялися колоністами з Центральної Польщі (мазурами) і тут створювалася так звана "загородова шляхта". На Холмщині руйнувалися православні церкви, а український православний люд Холмщини і Волині примусово наворачався у католицизм. Польська урядова політика була спрямована на те, аби відокремити лемків, бойків, гуцулів від решти українського населення, аби зміцнити сокальський кордон і запобігти проникненню на Волинь впливу Організації українських націоналістів (ОУН), що мала широко розбудовану організаційну мережу в Східній Галичині¹.

Напередодні війни на східних польських землях активізував свою колонізаційну діяльність Корпус охорони прикордоння. Українське населення з прикордонної смуги виселялося. Українців усували з лісової і поштової служб, із установ зв'язку і комунікації. В серпні 1939 р. в польській пресі з'явився циркуляр Міністерства юстиції, в якому йшлося про необхідність арешту "ненадійного українського елемента" з-поміж міської і сільської інтелігенції і ув'язнення його в таборі Береза Картузька. Вже з початком німецько-польської війни стало відомо про існування урядових планів, підготовлених у 1938—1939 рр. Головнокомандуючим Війська Польського маршалом Е. Ридз-Смігли і міністром військових справ генералом Т. Каспшицьким, метою яких було звільнення "південно-східних кресів" країни від української присутності (стало відомо і про підготовлену генералом М. Янушайтісом акцію по виселенню, а можливо, навіть і частковому фізичному знищенню українців на західноукраїнських землях)².

Незважаючи на все це, до факту нападу Німеччини на Польшу українське населення поставилося з повною громадянською відповідальністю. На останньому засіданні Сейму II Речіпосполитої, яке відбулося 2 вересня 1939 р., керівник української парламентської групи і голова Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Василь Мудрий, посилаючись на резолюцію УНДО від 26 серпня 1939 р., заявив про готовність українців віддати свою кров і надбання для захисту держави. Протягом

першої половини вересня українські солдати у Війську Польському сумлінно виконували свій солдатський обов'язок, а з боку українських організацій не було жодного акту саботажу або диверсії³.

Лише в другій половині вересня 1939 р., коли німецький фронт наблизився до території, де проживало українське населення, а радянські війська перейшли східний кордон Польщі, почали траплятися чим далі, тим частіше випадки роззброєння, грабунку і вбивств польських солдатів і представників поліції, напади озброєного українського населення на окремі невеличкі загони відступаючого польського війська⁴. В зв'язку з цим наведемо уривок із спогадів коменданта Бережанського (Бжежанського) повіту Тернопільського округу Армії Крайової (АК) Яна Чісека: "В другій половині вересня 1939 р., коли німці вже були під Львовом, відбувся збройний виступ українських військових формувань на території Бжежанського повіту. В місцевості Конюхи знаходилися пости української поліції. Вони скеровували відступаючі від Зборова на Бжежани і далі на південь окремі групи польського війська на шосе Дрижчув—Бжежани. Ця дорога проходила через ліс, в якому українці вбивали польських солдатів і відбирали зброю. Скільки було вбито, важко сказати"⁵.

Вступ радянських військ у Східну Галичину і на Волинь стався під приводом визволення українського народу з-під польського ярма. На цій підставі мало відбутися і приєднання західноукраїнських земель до УРСР і СРСР. Під час численних мітингів українці скаржилися на те, що зазнали великої кривди з боку поляків⁶. Тому радянська влада намагалася надати своїм суспільно-політичним перетворенням на цих землях проукраїнського характеру. Українізація торкнулася місцевих органів влади, адміністративних і торговельних закладів, освіти, преси тощо⁷. З усіх будинків знімали польські герби, замальовували польські назви і вивіски. Замість польських, з'явилися синьо-жовті і червоні прапори. На вивішування синьо-жовтих прапорів представники радянської влади відреагували відразу ж тим, що заборонили їх і наказали негайно зш.щити. Місцеве українське населення попередили, щоб "воно викинуло зі своєї голови ідею створення національно-фашистської України, оскільки Західна Україна мала увійти до складу великої Радянської України"⁸.

В перші дні і тижні після окупації Червоною Армією Східної Галичини і Волині представники всіх верств українського суспільства співпрацювали з органами радянської влади і намагалися використати цю співпрацю для усунення поляків з усіх царин суспільно-політичного життя Західної України⁹. В деяких повітах Східної Галичини, зокрема в Бережанському і Підгаєцькому, сталися випадки грабунку, вбивства і спалення маєтків польських осадників. У колонії Якубовка Бережанського повіту було спалено 53 домівки і вбито 24 особи. У відповідь на скарги поляків командуючий Українським фронтом генерал С. Тимошенко видав відозву українською і польською мовами, у якій закликав "працюючих людей" до порозуміння¹⁰. Польський осадник, офіцер, службовець поліції, суспільний діяч не міг сховатися від органів НКВС, оскільки в кожному селі було багато активістів з-поміж місцевого українського населення, які самі видавали поляків в руки радянської адміністрації. Через це значна частина польської інтелігенції тікала з провінції до Львова, де вона відчувала свою численну перевагу і була більш впевненою у своєму становищі, навіть не маючи офіційної опіки з боку місцевої влади".

Незабаром ситуація почала змінюватися. Радянська влада швидко зрозуміла, наскільки глибоко укорінилося в свідомості західних українців прагнення до самостійного державницького життя, і почала всілякими засобами боротися з ним. Це відбулося, передусім, на організаційній мережі ОУН, яка на території Східної Галичини опинилася у надзвичайно склад-

ному становищі¹². Арешти, депортації, кампанія по організації колгоспів охопили все населення Західної України. Українці також почали скаржитися на політику Рад. Багато молоді тікало за Буг, до німців, і вступало до лав української поліції. Інформація про це постійно надходила до польського емігрантського уряду і, зокрема до Міністерства закордонних справ, від польських дипломатичних представництв з різних країн¹³. Чимало українців працювало на німців у підпіллі на радянській території. Репресії з боку Рад, яких зазнало й українське населення, вплинули на зміну його ставлення до поляків — воно стало більш доброзичливим. В українському середовищі виникло навіть почуття певної солідарності з польським населенням. У всякому випадку український клір і інтелігенція визнали поляків за менше лихо порівняно з більшовиками¹⁴.

На тлі цих подій і розгорталися польсько-українські взаємини за кордоном і на окупованих територіях, а також формувалося ставлення польського емігрантського уряду і польського підпілля у Львові до українського питання.

Позицію членів польського емігрантського уряду щодо приєднання Москвою західноукраїнських земель до СРСР добре можна зрозуміти з листування, яке велося між Головнокомандуючим Польськими Збройними Силами на Заході і прем'єром генералом В. Сікорським і головою Комітету у справах країни (КСК) генералом К. Соснковським протягом 1939—1941 рр., а також з кореспонденції, яка надходила до Парижа (Анжера) і Лондона в згаданий період¹⁵. У кореспонденції за жовтень-листопад 1939 р. ця позиція висловлена, зокрема, таким чином: "Мусимо протестувати проти будь-яких спроб поставити під сумнів наші права на цілісність державної території (Польщі. — І. І.), які, можливо, будуть робитися урядами або громадськістю в союзницьких нам країнах. Водночас слід переконати союзників, Ватикан і Америку в тому, що Польща повинна мати спільний кордон з Румунією. При цьому необхідно стверджувати, що українці є ненадійним партнером для союзників... що у випадку віддання українцям Малопольщі Румунії буде загрожувати втрата Бессарабії і Буковини (внаслідок цього погіршаться стосунки між союзниками і Румунією), і що Східна Малопольща є територією зі змішаним населенням (українці, поляки, євреї), котре скоріш буде прагнути належати до демократичної Польщі, аніж до України — країни молоді і тому більш націоналістичної"¹⁶.

Незважаючи на чітко окреслену негативну позицію щодо прав українців на західноукраїнські землі, в польському уряді розуміли необхідність союзу з ними, а також їх залучення на бік союзників. У листі від 16 листопада 1939 р., надісланого з Лондона до Парижа на ім'я міністра С. Кота доктором К. Чарковським-Голєєвським — одним з тих польських політиків, які вже в початковий період війни розуміли важливість співпраці з українцями і підтримували з ними контакт (зокрема, з членом УНДО В. Солов'єм), йшлося про "необхідність вислання когось до Угорщини або Румунії з тим, щоб: а) відшукати там кількох провідних українських політичних діячів (Шухевич мав бути в Угорщині або в Словаччині, єпископ Бучко в Чернівцях, Мудрий і Смаль-Стоцький в Празі); б) порозумітися з українцями на Русі Прикарпатській і Буковині, а через них контактувати з емігрантами з Малопольщі, а можливо, і з тими з українських діячів, які перебувають в самій Малопольщі, захоплені німцями; в) по досягненні порозуміння з кимось з авторитетних українських політиків схилити їх до приїзду до Парижа з метою створення українського комітету, уповноваженого до укладення з польським урядом польсько-української угоди..." Далі у листі доктор Чарковський-Голєєвський висловлював свої власні думки щодо можливості врегулювання українського питання:

"...Переходячи до суті справи, слід зазначити, що не маючи поки що цілковитої ясності в ній через розбіжності у вимогах українців, гадаю, що усілякі полуміри типу культурної, господарської автономії і тому подібні речі, які могли бути привабливими до 17 вересня поточного року, тепер українців не задовольнять. Оскільки тимчасово ні про яку польсько-українську федерацію не може бути й мови з огляду на необхідність гарантування польській державі недоторканності її кордонів, вважаю, що відділення Східної Малопольщі і Волині в окрему провінцію, об'єднану з Польщею подібно до того, як були об'єднані коронні землі з Австрією, могло б заспокоїти наших українців. Збереження австрійських традицій в українському суспільстві, побоювання перед великою Україною і можливість упорядкування життя на демократичних засадах задовольнили б їх, а водночас уможливили б співжиття українців з місцевим польським елементом. Стосовно ж питання про те, чи мусила б укладена з українцями угода обумовити створення у майбутньому федерації з великою Україною, ми вважаємо, що зараз це питання є другорядним і неактуальним. Обумовленість цього положення мала б цінність єдине з тієї точки зору, що угода враховувала б національні прагнення українців, а також їхню теорію про єдиний великий український народ..."¹⁷.

Подібні до цього листа звернення на ім'я членів уряду, а також інформація про ситуацію на західноукраїнських землях, що постійно різними каналами надходила до Парижа, змусили Комітет у справах країни на черговому засіданні 28 листопада 1939 р. прийняти відповідну резолюцію в українському питанні. Резолюція від 28 листопада не була офіційною декларацією уряду, а призначалася лише для довірених осіб як директива щодо ведення переговорів з українським представництвом. Через побоювання можливої реакції Москви справа польсько-українського співробітництва до певного часу мала залишатися у великій таємниці. У вступі до цього документа зазначалося: "Уряд не тільки припускає можливість порозуміння з незалежним українським рухом, але визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту... спрямованого проти окупантів".

Далі у пунктах резолюції передбачалося:

"1. Буде створена українська незалежна держава. В справі східних кордонів цієї держави поляки погодяться на будь-яке рішення, запропоноване українською стороною.

2. Незалежна українська держава буде існувати на засадах рівності з Польською Республікою у єдиній федерації. Укладення кордонів між Польщею і Україною буде залежати від характеру федеративного устрою.

3. Українська меншина в межах Польської Республіки, польська меншина в межах української держави будуть користуватися усілякими національними і культурними правами на взаємних засадах"¹⁸.

Голова КСК генерал К. Соснковський надіслав цю інструкцію до прем'єра для її затвердження. Однак генерал В. Сікорський із скептицизмом поставився до намагання членів комітету повернутися до міжвоєнної політики федералізму. Голова уряду вважав, що поляки і українці у майбутньому самі повинні визначити можливі форми свого співіснування. До того ж він мав сумніви, чи схвалять "прометеїстичну" політику союзники¹⁹. З цих причин офіційна декларація уряду від 18 грудня 1939 р., що визначала головні напрями його зовнішньої політики, лише у найзагальніших рисах торкалася українського питання, зокрема, підтверджувала засади рівноправності і справедливості в ставленні до національних меншин. Водночас декларація проголошувала боротьбу Польщі за повернення втрачених "східних кресів"²⁰.

Незважаючи на лише загальну згадку про майбутні засади в ставленні до національних меншин в післявоєнній Польщі, емігрантський уряд і на-

дали в своїй роботі приділяв багато уваги українському питанню. Вся інформація про контакти з українцями та їхнє ставлення до поляків, німців і більшовиків продовжувала стікатися до Міністерства інформації та документації, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ, а також у штаб Головнокомандуючого. Кожне з цих відомств готувало численні нотатки або навіть великі реферати про можливі шляхи розв'язання української проблеми, які подавалися на ім'я того чи іншого міністра з тим, щоб в кінцевому підсумку їх розглянув прем'єр генерал В. Сікорський.

На початку 1940 р., коли поляки дуже сподівалися на можливість нападу на СРСР з півдня союзницьких військ, в штабі Польського Головнокомандуючого з'явилося чимало планів щодо врегулювання українського питання за рахунок зруйнованої більшовицької імперії, хоча були вони в тій ситуації нереальними. В одному з них, датованому 6-м січня 1940 р., зазначалося: "Метою організації і підтримки українського збройного руху на Київщині і за Дніпром має бути: а) диверсія у глибокому тилу більшовицької армії; б) можливий розпад Росії на окремі національно-державні утворення; в) можливе створення української держави на Наддніпрянщині". Далі в плані підкреслювалося: "Польща зацікавлена в тому, щоб цю акцію проводити за власний рахунок, щоб занепад більшовизму весь світ ставив в заслугу нам, ... щоб нарешті новоутворена Україна була для нас чинником прихильним, а не ворожим... На чолі акції повинні стояти поляки, які б виступали як керівники українських повстанських загонів... Мусимо пам'ятати, що робимо це не для них, а для себе, що це в наших власних інтересах, що через цю акцію ми готуємо собі умови для подальшого співіснування, що повинні мати вирішальний голос при визначенні умов цього співіснування... Збройна акція українських повстанців повинна мати такий вигляд, що вона спрямована не проти радянського солдата, а лише проти ГПУ, комуністичної партії і безбожників... Загальний напрямок всього руху має бути з території Румунії, з району середньої Бессарабії, на Черкаси, а потім або на Східну Малопольщу, або на Крим, Дон і Кубань"²¹.

Цей план свідчив про те, що в польських військових колах було чимало прихильників ідеї політичного прометеїзму. Українському питанню вони відводили чи не головну роль в реалізації федералістичної програми. На думку цих людей, створення української держави на Наддніпрянщині у всьому мало відповідати польським державним інтересам, оскільки, поперше, завдяки допомозі українцям в створенні їхньої власної держави поляки могли б мирним шляхом вирішити на свою користь проблему приналежності західноукраїнських земель, а по-друге, новоутворена "Велика" Україна, уклавши унію з Варшавою, входила б до польської федерації, чим значно послаблювала б Росію і, навпаки, зміцнювала б Польщу.

В цей же час, а саме 4 січня 1940 р. (за іншою версією — 4 лютого), на ім'я міністра інформації і документації Ст. Стронського надійшла доповідь, підготовлена референтом з національних справ професором О. Гуркою²². Останній ретельно збирав інформацію про всілякі контакти з українцями, а також неодноразово особисто розмовляв з новим головою українського уряду в еміграції В. Прокоповичем, міністром закордонних справ О. Шульгіним, іншими колишніми і тодішніми діячами уряду Української Народної Республіки.

У доповіді професора О. Гурки містився загальний аналіз чинних українських політичних угруповань: "скоропадчиків", комуністів, старорусинів, ундовсько-петлюрівської спілки, націоналістів (ОУН). Говорячи про боротьбу між двома найвпливовішими з цих угруповань — ундовсько-петлюрівською спілкою з націоналістами — за право репрезентувати

всіх українців, О. Гурка підкреслював, що лише перші мають законні повноваження на забезпечення континуїтету державності УНР, яка існувала протягом 1918—1920 рр. Проте вплив спілки на українське оточення в еміграції був, на думку польського референта, набагато слабшим, ніж вплив ОУН, і це незважаючи на те, що саме діячі спілки сформували новий український уряд і підтримували постійний контакт з офіційними представниками французького і британського міністерств закордонних справ. Наголошуючи на існуванні фінансової залежності ундовсько-петлюрівських політичних кіл від польського уряду, так само як оунівців від Берліна, професор Гурка зазначав, що ні перших, ні других не можна сприймати бездієвними найманцями, нездатними у разі потреби виступити проти Польщі, і проти Німеччини в ім'я перемоги українських інтересів. В оцінці ставлення польського суспільства до українців референт дотримувався тієї думки, що по кількох місяцях радянської окупації Східної Галичини і Волині там спостерігалось прагнення польської і української інтелігенції до зближення і порозуміння. Цього, на жаль, з точки зору Гурки, не можна було сказати про Генерал-губернаторство і еміграцію, де польська громадськість в своїй більшості ставилася до українців традиційно вороже, до того ж на території Генерал-губернаторства такому ставленню сприяло і співробітництво значної частини українських націоналістів з німцями.

У своїх висновках референт наполягав на необхідності проведення більш активної політики щодо українців, спрямованої на порозуміння з ними. Він зазначав, що відсутність активної позиції в українському питанні польського уряду протягом чотирьох місяців від початку війни вже призвела до значних змін у свідомості українців, які були не на користь поляків. Серед таких змін професор Гурка називав, зокрема, дві: 1) прагнення всіх українських угруповань, незалежно від їхніх політичних переконань, до створення власного українського легіону, а не в складі польського війська, як домагалися українці раніше; 2) відмову визначити свого представника до складу Польської Національної Ради або інших органів польської державності, на чому також спочатку наполягали петлюрівці і ундівці. Сильно вразила українців, на думку Гурки, і героїчна боротьба з більшовиками нечисленного фінського народу, досвід якої міг бути використаний ними як приклад для боротьби за власну державність.

У зв'язку з викладеним професор радив негайно від імені польського уряду видати декларацію про незалежність української держави. Лише такого змісту декларація, на його думку, могла б покласти початок справжній польсько-українській співпраці. Другим важливим кроком, який негайно мусив зробити уряд для польсько-українського зближення, радив Гурка, було спрямування всіх зусиль уряду на співпрацю з українцями у військовій ("революційно-диверсійній") галузі з метою зруйнування Радянської Росії. З точки зору референта, по-перше, польсько-українська військова діяльність була єдиним чинником в Європі, здатним знищити Росію, а, по-друге, лише ініціатор і керівник такої повстансько-диверсійної боротьби мав можливість у майбутньому визначити долю довоєнних східних кордонів Речіпосполитої. Таким чином, і цей представник Міністерства інформації і документації схилився до прометеїстичної концепції у врегулюванні українського питання.

Проте політика федералізму була не єдиною в поглядах і діяльності тих польських урядовців, які несли відповідальність за стосунки з національними меншинами. Виразником думок протилежного табору — національних демократів та їхніх прихильників — став певною мірою доктор Б. Лонгхампс, який підготував і 24 лютого подав на розгляд відповідних осіб співдоповідь, а точніше, зауваження на реферат професора О. Гурки²³. Доктор Лонгхампс розкритикував плани по організації повстансь-

ко-диверсійної боротьби заради зруйнування більшовицької імперії та створення української держави. На його думку, подібні плани фактично були спрямовані не стільки проти Радянської Росії, скільки проти російського народу, який, стоячи перед загрозою втрати Наддніпрянської України, тільки б ще більше згуртувався у боротьбі із Заходом (в тому числі і з Польщею). Доктор Лонгхампс пропонував інші засоби знищення комуністичної влади на Сході, зокрема, поширення серед росіян гасел: цивілізовані західні країни (і в тому числі Польща) прагнуть до зміни економічної і політичної ситуації в Росії на краще, вони прагнуть, передусім, до розкряпачення селян і надання їм дрібної приватної власності, до забезпечення всього російського населення речами першої потреби, що з цією метою Захід буде робити все можливе, наприклад, ліквідує всілякі перепони для проникнення в Росію цих речей, і т. ін. Лонгхампс вважав, що такого роду пропаганда цінностей західного світу поступово мала привести до змін у ставленні російського народу до своїх керівників, і в кінцевому результаті — до повалення ним комуністичного режиму. За подану західними країнами допомогу у знищенні ненависної всім системи російський народ мусив бути вдячним і Польщі. В питанні створення української держави доктор дотримувався тієї думки, що коли така і постане, то вона завжди буде залишатися невдячною полякам, до того ж її постійно використовуватимуть для антипольських інтриг німці, незалежно від того, як завершиться війна. Допомога французів або англійців в цій справі українцям мала розглядатися як порушення взятих ними на себе перед Польщею зобов'язань. Доктор Лонгхампс робив висновок, що в найближчий час польський уряд повинен заявити:

1. Польський уряд виступає проти утворення в будь-якій формі українського легіону або якогось іншого українського військового формування з числа громадян Речіпосполитої і створення таких формувань буде розглядати як дії, що суперечать взятим союзницькими державами на себе зобов'язанням.

2. Польський уряд вважає, що видання в теперішній час декларації про створення української держави було б передчасною і недоцільною дією з огляду на її ворожий характер не стільки щодо радянського уряду, скільки щодо російського народу; подібна дія могла б ускладнити в майбутньому порозуміння із визволеним від більшовицького ярма російським народом.

3. Польський уряд приступить до справедливого розв'язання українського питання на своїй території відразу ж по її поверненні і зробить це тільки на засадах непорушності кордонів Речіпосполитої, а також на підставі ухвали парламенту, обраного демократичним шляхом.

Арбітрами в полеміці між О. Гуркою і Б. Лонгхампсом голова уряду генерал В. Сікорський зробив доктора Л. Гродзицького на тій підставі, що той був представником селянської партії і галичанином за походженням, а тому мав добре знати настрої основної маси тамтешнього українського населення, а також спеціалістів зі свого штабу (штабу Головнокомандуючого) на чолі з його начальником полковником О. Кенджором. У своїх зауваженнях від 7 березня 1940 р. на доповіді Гурки і Лонгхампса доктор Гродзицький вказував на принципові помилки обох референтів у підході до українського питання і, насамперед, на недооцінку ними міри розвинутої української нації в Галичині²⁴. Він писав: "Українці мають цілком розвинену національну свідомість, власні національні ідеали, власні історію і традиції, нарешті, власні літературу і мистецтво. Український народ має за теперішнього часу на цих землях майже всі суспільні верстви населення, необхідні для нормального розвитку нації і, зокрема, численну інтелігенцію. Українці мають великі організаційні здібності, завдяки яким, а також

самовідданій праці одиниць і всього суспільства в цілому створили тут більш розвинену кооперацію, ніж поляки..." На думку Гродзицького, українці Галичини були повноцінною сформованою нацією у західноєвропейському розумінні цього поняття, а тому, незважаючи на значний економічний і культурний внесок поляків у розвиток цієї землі, вони (поляки) мали бути готові до можливої її втрати.

З точки зору представника однієї з найвпливовіших в довоєнній Польщі партії (і слід вважати, що ця точка зору була домінуючою серед людців), існували три можливі шляхи розв'язання проблеми довоєнних східних територій II Речіпосполитої і водночас врегулювання української проблеми. Серед перших двох він називав такі: ці території входили до складу новоутвореної української держави або до складу СРСР. За таких обставин українське питання могло бути вирішене без участі Польщі. У випадку, якщо б Східна Галичина і Волинь залишалися за Польщею, Гродзицький пропонував застосування "кантонального" розподілу території з одночасним добровільним переміщенням населення. Можливим кордоном, який мав відокремити український "кантон", доктор називав лінію, що проходила по р. Буг до залізничної станції Красне, далі по р. Гнила або Золота Липа до їхнього гирла, потім по р. Дністер до гирла р. Ломниця і вздовж цієї річки аж до угорського кордону. Таким чином Польща залишала б собі Львів і за невеликим винятком (Битков) майже весь нафтовий басейн. Згідно з Гродзицьким, саме ця лінія в найбільш справедливий спосіб поділяла місцеве населення за принципом, хто якою мовою розмовляв. Однак прийняття за теперішнього часу будь-яких рішень стосовно української проблеми, а тим більше здійснення будь-яких дій (в тому числі видання декларації про підтримку ідеї створення незалежної України) Гродзицький вважав передчасним кроком і пропонував чекати на завершення війни.

У заяві від 8 квітня 1940 р., зробленій військовими зі штабу Головнокомандуючого, повторювалися вже знайомі з попередніх планів (від січня 1940 р.) думки про "цивілізаційну" місію Польщі на сході і, зокрема, про допомогу українцям у створенні ними на Наддніпрянщині вільної і самостійної держави²⁵. При цьому підкреслювалося, що проблема створення української держави ніяким чином не повинна пов'язуватися з питанням, кому мають належати польські "східні креси". В цьому плані офіційна політика польського уряду, на думку начальника штабу, мусила полягати у збереженні *status quo ante bellum*. Справа східних територій II Речіпосполитої була виключно польською внутрішньою справою і не підлягала обговоренню з українцями.

Приблизно такою ж була позиція представника Міністерства внутрішніх справ, висловлена у нотатці, підготовленій для міністра Ст. Кота²⁶. В українській проблемі він бачив два аспекти: 1) внутрішньопольський — проблема Волині і Східної Малопольщі; 2) міжнародний — питання про визволення України взагалі. На думку референта, польський уряд у своїй діяльності мусив враховувати обидва ці аспекти. Одним з найбільш ефективних засобів впливу на українців з еміграції, Східної Малопольщі і Наддніпрянської України з метою їх перетягнення на бік Польщі і залучення до антинімецької і антирадянської коаліції він вважав пропагандистську діяльність. Через радіопередачі українською мовою, листівки, брошури, підпільну пресу, а також за посередництвом спеціально підготовлених емісарів для роботи з українцями на окупованих Німеччиною і СРСР територіях уряд повинен був пропагувати ідею єднання між поляками і українцями, а також думку про те, що однією з головних цілей війни є перемога в ній союзників, визволення Польщі і створення на землях Радянської України великої незалежної української держави. Ідея створення та-

кої держави мала бути підтримана всілякими засобами і на міжнародній арені. Ініціатива в цьому повинна належати польському урядові, який, використовуючи свої дипломатичні і консульські можливості, домагатиметься визнання союзниками необхідності створення по завершенні війни "Великої" України. Працівник міністерства пропонував урядові взяти на себе дипломатичну опіку над усіма українцями (як над колишніми польськими громадянами, так і над "радянськими" українцями), активізувати дії по створенню при польській армії невеличких українських загонів (переважно зі східних українців) з українськими офіцерами на чолі з числа колишніх петлюрівських офіцерів і т. ін.

Озброєні безліччю пропозицій і порад щодо необхідності встановлення більш корисних для польської сторони стосунків з українцями, представники Міністерства закордонних справ намагалися зініціювати з ними переговори. Про те, що робилося в цьому напрямку, йшлося, наприклад, в нотатці від 20 лютого 1940 р., підготовленій для прем'єра В. Сікорського²⁷. У ній повідомлялося, зокрема, про місію В. Солов'я до Угорщини, Румунії і Італії та переговори з різними тамтешніми українськими колами (насамперед з націоналістами з табору А. Мельника), про контакти і розмови доктора Рітла з представниками української еміграції в Канаді, про завдання польської дипломатії в зв'язку з проведенням українцями 15—17 березня 1940 р. в Сполучених Штатах великого конгресу української еміграції. Автор нотатки був стурбований тим, що відсутність чіткої офіційної позиції уряду в українському питанні не давала можливості польській стороні знайти якусь спільну з українцями платформу для порозуміння. Він вказував на певну радикалізацію "претензій" українців до Польщі (навіть з боку таких полонофілів, як О. Шульгін), маючи на увазі висування ними останнім часом як необхідної умови польсько-українського діалогу згоди поляків на створення "соборної" великої України, з включенням до її складу Східної Малопольщі і Волині (і навіть Полісся та Холмщини). За таких обставин референт Міністерства закордонних справ пропонував негайно опрацювати офіційну інструкцію, яка б відповідала українським вимогам і могла бути прийнята українською стороною як платформа для налагодження польсько-українського співробітництва. На його думку, ця інструкція мала б містити такі твердження:

а) польський уряд визнає право українського народу на власну державність і готовий підтримувати ці прагнення на дипломатичному рівні в міру розвитку сприятливої для цього міжнародної ситуації;

б) польський уряд визнає потребу тісної співпраці з майбутньою українською державою, аж до створення федерації;

в) справа територіального розмежування між обома країнами може бути вирішена лише після створення реального загальноукраїнського уряду, до того ж це буде залежати від характеру політичного співробітництва між ними;

г) польський уряд визнає право українців, що мешкають в Польщі, на всебічний національний і культурний розвиток в межах автономії. У всякому випадку, українці в Польщі будуть користуватися тими самими правами в розвитку свого національного і культурного життя, що і поляки, котрі залишаться в кордонах української держави.

На думку автора цих пропозицій, офіційна інструкція подібного змісту мала бути негайно розіслана довіреним представникам польського уряду, уповноваженим вести переговори з українцями на окупованих німцями і Радами територіях зі змішаним населенням. Проте ні в 1940, ні в 1941 р. такої інструкції не з'явилося.

В травні 1940 р. українське питання обговорювалося на белградській конференції за участю представників уряду, комендантів баз зв'язку з оку-

пованою країною в Будапешті і Бухаресті, а також членів підпілля з Варшави і Львова^{2b}. Представник штабу Головнокомандуючого полковник Ф. Демель (псевдонім "Хечка") на конференції заявив, що всі авторитетні українські політики, котрі б могли мати повноваження для переговорів з польською стороною і з якими уряд міг би вести офіційні розмови щодо майбутнього статусу Східної Малопольщі, знаходяться у німців. Дії уряду, спрямовані на порозуміння з українською стороною, підсумував на конференції його уповноважений ("Джевіца"): "Польський уряд в українському питанні визначитися не може. Усі спроби порозумітися виявляються марними, оскільки українці, що знаходяться за кордоном, походять виключно із Східної Малопольщі і вороже ставляться до поляків"²⁹.

Незважаючи на відсутність офіційних директив щодо переговорів з українцями, в складі львівської підпільної організації Звйонзек валькі збройней (ЗВЗ) був створений спеціальний український відділ, який вивчав українські справи і намагався такі переговори започаткувати. Як повідомляв прибулий 9 липня 1940 р. до будапештської бази діяч львівського підпілля ("Радван"), внаслідок переговорів відповідальних за це осіб зі складу ЗВЗ з представниками отамана Мухи була досягнута домовленість про те, що ЗВЗ є уповноваженим в справі встановлення контактів між українцями та урядами союзників³⁰. Далі "Радван" називав умови, лише за яких українці погоджувалися на співпрацю з союзниками:

" 1. Визнання коаліцією права українського народу на політичну самостійність і самовизначення;

2. Створення при коаліції українського представництва. Про персональний склад такого представництва українська сторона мала повідомити пізніше;

3. Започаткування всілякими засобами коаліції проукраїнської пропагандистської діяльності;

4. Українці підтримують польсько-чесько-українську співпрацю, спрямовану проти Німеччини;

5. Українці вважають можливим створення союзної держави Польща—Чехія—Україна;

6. Питання про приналежність Східної Малопольщі мало бути врегульовано по закінченні війни, до того ж за взаємної згоди з боку Польщі й України;

7. Організаційно поляки і українці мусять виступати окремо, своєю діяльністю не перешкоджають один одному, у разі потреби узгоджують дії, але ні в якому разі не діють в межах єдиної організації;

8. На підготовку до збройного повстання українці поки що не погоджуються. Однак у випадку виникнення південного фронту Українські Національні Збори могли б висловитися за вихід зі складу Радянського Союзу, і якщо б це спричинило збройний конфлікт з Москвою, то за умови підтримки з боку коаліції українці також були б здатні на повстання"³¹.

Інформація про висунуті українцями умови 23 липня була передана будапештською базою до Лондона. Водночас з бази зв'язку звернулися до уряду з проханням негайно дати інструкцію щодо того, якою має бути офіційна відповідь львівського ЗВЗ на пропозиції української сторони. Цього ж місяця від генерала К. Соснковського на ім'я "Громадянина Раконя" (Головного коменданта ЗВЗ генерала С. Ровецького) надійшла до Варшави інструкція № 5 (була затверджена і прем'єром генералом В. Сікорським). В ній зазначалося: "Вирішення українського питання в політичній площині належить виключно до компетенції уряду. Тому всі спроби дійти в цьому питанні якогось порозуміння з Вами, які, можливо, будуть робитися з українського боку, слід обмежити лише до прийняття від українців відповідних заяв без надавання їм будь-якої політичної, а тим

більше військової інформації з нашого боку"³². Інструкція такого змісту обмежила можливості польського підпілля у Львові дійти якогось порозуміння з українцями і налагодити співпрацю з українськими підпільними організаціями, діючими на окупованих СРСР землях.

Відсутність офіційної декларації польського емігрантського уряду в підтримку ідеї створення незалежної України стала також причиною ухилення українських політиків від подальших переговорів з поляками на еміграції. Якщо в польських урядових колах і готові були принаймні взяти до уваги ідею створення незалежної української держави на Наддніпрянщині в обмін на підтримку українцями коаліції, то у всякому випадку без включення до її складу Східної Галичини і Волині. Українські політики (особливо націоналістичного спрямування) в умовах територіального поділу Польщі і включення західноукраїнських земель до складу УРСР, навпаки, неодмінно тепер висували вимогу забезпечення "соборності" українських територій, вважаючи її основною вимогою в справі українсько-польського порозуміння. Поразка Франції і підготовка Німеччини до війни з СРСР давали українським політикам надію на здійснення у найближчий час їхніх планів, до того ж без будь-якої згоди, а тим більше допомоги з боку Польщі та її союзників.

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Oddział VI, Sygn. 202/111 t. 203. — К. 5; Sygn. 203/XV t. 45. — К. 79; К е д р и н І. Причини занепаду Польщі. — Краків, 1940.

² AAN, Sygn. 203/XV t. 46. — К. 53; Т о р з е с к і R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1993. — S. 13.

³ AAN, Sygn. 202/111 t. 203. — К. 5.

⁴ Ibidem. — Sygn. 203/XV t. 42. — К. 7.

⁵ Materiały i Dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego (MiD WIH), Sygn. 111/49/217. — К. 2.

⁶ AAN, Sygn. 203. XV t. 42. — К. 8.

⁷ Ibidem. — Sygn. 202/111 t. 203. — К. 6.

⁸ Zakład Historii Ruchu Ludowego (ZHRL), Archiwum prof. St. Kota, Sygn. 394. — К. 68-70.

⁹ AAN, Sygn. 202/III t. 134. — К. 300.

¹⁰ ZHRL, Archiwum prof. St. Kota, Sygn. 394. — К. 70-73.

¹¹ AAN, Sygn. 202/111 t. 203. — К. 6; Sygn. 203/XV t. 42. — К. 8.

¹² ZHRL, Archiwum prof. St. Kota, Sygn. 354. — К. 110-111.

¹³ Ibidem. — К. 118.

¹⁴ Ibidem. — К. 111.

¹⁵ ZHRL, Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego (CKRL), Sygn. 34. — К. 1—293; Archiwum prof. St. Kota, Sygn. 394. — К. 1 — 118.

¹⁶ Ibidem. — К. 54.

¹⁷ Ibidem. — К. 58-59.

¹⁸ ZHRL, CKRL, Sygn. 34. — К. 1-293; Т о р з е с к і R. Op. cit. — S. 101.

¹⁹ Т о р з е с к і R. Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939—1944). — Dzieje najnowsze. — 1981. — № 1—2; Польські прометеїсти (пілсудчики) в 20—30-х роках передбачали можливість зіткнення демократичного Заходу з комуністичним режимом Радянської Росії, результатом якого мав бути розпад багатонаціональної більшовицької імперії. Визволенням, але, на думку прихильників цієї доктрини, політично і національно недостатньо зрілим народам Польща повинна була подати допомогу у формуванні власної державності. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції в якій займатиме II Річпосполита. Див. М і к у л і с з S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1971.

²⁰ Незважаючи на сумніви В. Сікорського щодо можливості повернення до прометеїстичної політики, в одному з пунктів декларації уряду від 18 грудня 1939 р. йшлося про необхідність створення у післявоєнному світі союзу слов'янських держав Центральної і Південно-Східної Європи у формі конфедерації, котра охоплювала б територію від Балтійського до Чорного і Адріатичного морів. Див. К w i a t k o w s k i M. Rzad i Rada Narodowa R. P. w swietle faktów i dokumentów od wrzesnia 1939 do lutego 1942. — London, 1942. — S. 18—19.

²¹ ZHRL, Archiwum prof. St. Kota, Sygn. 407. — К. 1-2.

²² Ibidem. — Sygn. 396. — К. 109-117.

²³ Ibidem. — Sygn. 402. — К. 28-37.

²⁴ Ibidem. — К. 42-56.

²⁵ Ibidem. — К. 57-63.

²⁶ Ibidem. — Sygn. 410. — К. 16-22.

²⁷ Ibidem. - Sygn. 396. - К. 136-141.

²⁸ Z a m o j s k i J. Konferencja belgradska w 1940 r. // Najnowsze Dzieje Polski 1939-1945. - 1960. - Т. X. - S. 191-238.

²⁹ WIH, Sygn. 111/21/16, cz, IV(a). - К. 56-57.

³⁰ ZHRL, СК. RL, Sygn. 34. - К. 176. У доступних матеріалах не знайдено іншої інформації, яка б уточнювала дані про згадані переговори.

³¹ Ibidem. - Sygn. 42. - К. 24-25.

³² Ibidem. - К. 8.